

ks. prof. UAM dr hab. Maciej Szczepaniak
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny
ul. Wieżowa 2/4, 61-111 Poznań

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Mirosław Tragarz

Problematyka listów pasterskich Konferencji Episkopatu Polski w latach 2000-2019 w świetle wyzwań współczesności

Rozprawa doktorska napisana na seminarium naukowym z komunikacji religijnej pod kierunkiem **ks. prof. dra hab. Henryka Sławińskiego**, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

1. Problem badawczy, specyfika i struktura rozprawy

„Przepowiadanie słowa Bożego jest pierwszorzędym zadaniem Kościoła, przez które urzeczywistnia on swoją istotę i zadanie otrzymane od Założyciela, naszego Pana Jezusa Chrystusa” (*Wskazania Konferencji Episkopatu Polski dotyczące homilii mszalnej*, 2017). Najważniejszą formą posługi słowa jest homilia głoszona w liturgicznym zgromadzeniu wiernych, stąd też – jak głosił Sobór Watykański II – „bez poważnego powodu nie należy jej opuszczać we Mszach św. sprawowanych z udziałem wiernych w niedziele i święta nakazane” (*Konstytucja o liturgii świętej*, nr 52). List pasterski biskupa czy biskupów, obok homilii, stanowi jednak formę przepowiadania akceptowaną – czy wręcz zalecaną – przez dokumenty kościelne (por. *Instrukcja na temat pasterskiej posługi biskupów Ecclesiae imago*, 1973; *Dyrektorium Apostolorum successores*, 2004). *Wskazania Konferencji Episkopatu Polski dotyczące homilii mszalnej* dopuszczają „listy pasterskie przeznaczone do odczytania w miejsce homilii”, zalecając jednak, by spełniały one „wymogi stawiane homilii w liturgii” – uznawane są za „integralną część” liturgii, za formę „posługi słowa biskupów wobec wiernych”, za tekst, odczytywany „przez osobę wyświęconą” (*Wskazania Konferencji Episkopatu Polski dotyczące homilii mszalnej*, 2017).

Powyższe stwierdzenia stanowią istotny kontekst podejmowanych w teologicznych ośrodkach naukowych badań z zakresu homiletyki i komunikacji religijnej. Recenzowana

rozprawa Mirosława Tragarza pt. *Problematyka listów pasterskich Konferencji Episkopatu Polski w latach 2000-2019 w świetle wyzwań współczesności* wpisuje się w ten nurt analiz dotyczących przepowiadania słowa Bożego. Badania te nabierają szczególnego znaczenia w dzisiejszych czasach, naznaczonych zmniejszeniem zainteresowania życiem Kościoła oraz spadkiem praktyk religijnych wśród wiernych w Polsce (por. ISKK).

Pytanie o listy pasterskie biskupów powinno interesować teologa, podobnie jak zagadnienie funkcji współczesnych narzędzi ułatwiających komunikację religijną. Pytanie to towarzyszyło badaniom ks. mgr. lic. Mirosława Tragarza, który na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie podjął temat *Problematyka listów pasterskich Konferencji Episkopatu Polski w latach 2000-2019 w świetle wyzwań współczesności*. Rozprawa doktorska, stanowiąca wynik badań prowadzonych pod kierunkiem promotora, ks. prof. dr. hab. Henryka Sławińskiego, liczy **309 stron** i została podzielona na pięć rozdziałów. Wstęp i Zakończenie, Wykaz skrótów i Bibliografia, a także Streszczenie w języku angielskim, stanowią integralną część pracy.

W rozdziale pierwszym Autor podejmuje zagadnienie historyczno-społecznego kontekstu działalności eklezjalnej w Polsce na przełomie tysiącleci. W rozdziale drugim Autor charakteryzuje szczegółowo zgromadzony materiał badawczy. Podejmuje się wyjaśnienia specyfiki listu pasterskiego rozumianego jako forma posługi słowa, przedstawia aspekty metodologiczne listów Konferencji Episkopatu Polski, prezentuje ogólną charakterystykę listów pasterskich z lat 2000-2019 oraz ich stronę formalną, czyli strukturę, styl i stosowane środki stylistyczne. W kolejnych rozdziałach Mirosław Tragarz przechodzi do przedstawienia tytułowej problematyki listów pasterskich KEP w świetle wyzwań współczesności, według klucza: kwestie dotyczące wiary i moralności – kwestie doktrynalne i problematyka moralna (rozdział 3) oraz zagadnienia społeczne – problem uwłaszczenia i reprivatyzacji, prawo do pracy i problem bezrobocia, zjawisko emigracji, rozliczenie z komunistyczną przeszłością, wejście Polski do Unii Europejskiej (rozdział 4). Wreszcie w piątym, ostatnim rozdziale, zatytułowanym *Walory i postulaty*, Autor prezentuje walory listów pasterskich, ich mankamenty oraz postulaty na przyszłość.

2. Metodologia rozprawy

Na określenie metody Autor używa klasycznej terminologii analiza-synteza: „Jako metoda badawcza została zastosowana analiza krytyczna materiału źródłowego oraz synteza wniosków wyprowadzonych z analizy” (s. 14). Dodaje, że „w części przedstawiającej kontekst historyczno-społeczny listów, zastosowana została metoda opisu wykorzystywana w naukach

humanistycznych. Jest to metoda badania dokumentów, która w swojej zasadniczej istocie polega na gromadzeniu, selekcji, opisie i naukowej interpretacji interesujących nas faktów zawartych, w tym przypadku, w listach pasterskich KEP (s. 14). Wyjaśnia też, że „analiza jako metoda postępowania naukowego polega na podziale badanych dokumentów na części i rozpatrywaniu każdej z nich z osobna. Poznawana jest w ten sposób struktura i zależności badanego materiału, szczególnie powiązania przyczynowo-skutkowe oraz mechanizm jego funkcjonowania. Metodolodzy pracy naukowej zauważają jednak, że w procesie badawczym analiza występuje i wzajemnie wiąże się z syntezą. Analiza warunkuje syntezę, z kolei synteza może stanowić punkt wyjścia do kolejnych analiz” (s. 14).

I tu rodzą się pewne wątpliwości. Rozprawa pisana jest na seminarium naukowym z komunikacji religijnej na Wydziale Teologicznym i dotyczy zagadnień z dziedziny teologii praktycznej i homiletyki. Czy nie należało więc – zamiast schematu analiza-synteza, oraz ujęcia historycznego: daleki kontekst listów pasterskich – forma i treść listów – oczekiwania wobec listów, zastosować paradygmat pastoralny zbudowany na sylogizmie praktycznym: jak powinno być – jak jest – co zrobić w przyszłości, żeby było lepiej? Takie ujęcie metodologiczne pozwoliłoby Autorowi wyciągnąć wnioski o charakterze normatywnym i sformułować pewne dyrektywy z punktu widzenia teologa, który podejmuje refleksję nad problematyką listów pasterskich KEP. Wypracowanie odpowiednich paradygmatów postępowania badawczego, które gwarantowałyby skuteczność realizacji sformułowanych celów badawczych, przyczyniłoby się z pewnością do podniesienia metodologicznego poziomu rozprawy.

3. Wartość merytoryczna pracy

Podjęty w rozprawie problem badawczy jest **ciekawy i oryginalny**, widać zaangażowanie piszącego. Ukazanie historyczno-społecznego kontekstu działalności eklezjalnej w Polsce stanowi punkt wyjścia do podjęcia badań nad treścią listów pasterskich KEP. Otwartą pozostaje kwestia czy nie jest to kontekst zbyt szeroki. Lektura rozprawy już na początku stawia bowiem pytanie dotyczące merytorycznej strony dysertacji: czy dla analizy listów formułowanych w latach 2000-2019 konieczne było ukazanie inspiracji Soboru Watykańskiego II z lat 1962-1965? Czy niezbędna była ocena działalności kardynała Stefana Wyszyńskiego (zm. 1981) na tle posoborowych przemian? Czy należało sięgać do tak odległych w czasie wydarzeń, jak działalność księży patriotów czy nawet wybór kard. Karola Wojtyły na papieża?

Analiza formalna i materialna listów pasterskich KEP jest ważnym dokonaniem Autora. **Za przedstawienie wyników badań należy się pochwała Doktorantowi i Promotorowi.**

Praca ta jest twórcza i pokazuje kompetencje Autora w dziedzinie komunikacji religijnej. Niniejsza rozprawa stanowi cenną charakterystykę materiału źródłowego, prezentuje aspekty metodologiczne oraz formalną stronę listów pasterskich, zwraca uwagę na źródła listów biskupów. Istotnym walorem pracy jest też analiza struktury listów, ich języka oraz zastosowanych w materiale źródłowym środków stylistycznych. Materiał badawczy został umiejętnie uporządkowany tematycznie. Autor wykazuje małą, wręcz „marginalną” ilość poruszanych w listach zagadnień doktrynalnych. Dowodzi, że problematyka moralna obecna jest w listach pasterskich w znacznie większym stopniu. Wymienia najważniejsze z nich: kwestie demograficzne, problem aborcji i eutanazji, tematykę sztucznego zapłodnienia, transplantacji oraz kremacji ludzkiego ciała. Podkreśla zainteresowanie biskupów sprawami migracji, emigracji i wynikających z tego faktu rozwodów. Pokazuje zainteresowanie ideologią gender oraz związków jedнопłciowych, jak również podejmowanie tematów związanych z wychowaniem do trzeźwości, formacji sumienia i chrześcijańskiego nawrócenia. Interesującym przyczynkiem do refleksji nad przepowiadaniem w świecie współczesnym jest konstatacja Autora, że listy pasterskie zauważają problemy wynikające z wpływu mediów elektronicznych, prowadzące do infoholizmu czy patologicznego uzależnienia od Internetu. Rozprawa pokazuje wreszcie zainteresowanie biskupów kwestiami społecznymi – uwłaszczeniem i reprivatyzacją majątku narodowego, bezrobociem, miejscem i rolą Polski w jednoczącej się Europie, lustracją. Autor potwierdza wreszcie, że autorzy tekstów czerpali inspiracje z Pisma Świętego, odwoływali się do nauczania powszechnego Kościoła, często sięgali do nauczania soborowego, papieskich encyklik i adhortacji. Dla teologa ważna jest formacja wierzących. Szczególnie istotne wydają się więc wnioski wypływające z analizy formacyjnej funkcji listów pasterskich.

Przeprowadzona analiza treści wykazała także mankamenty listów pasterskich polskiego episkopatu, wśród nich brak zainteresowania tematyką programu duszpasterskiego Kościoła w Polsce, pomijanie niektórych kwestii (sytuacja młodych małżeństw borykających się z brakiem perspektyw na przyszłość, problemy ludzi starszych i samotnych, przemoc domowa, ekumenizm, reforma liturgiczna, działalność ruchów i stowarzyszeń religijnych). Rozprawa zwróciła uwagę na niejednorodność kompozycji tekstów, dowolność strony redakcyjno-wizualnej, przesadną długość tekstów, stosowanie nazbyt specjalistycznego języka. Cennym wkładem Autora są postulaty na przyszłość, które mogą stanowić inspirację dla autorów listów pasterskich.

Niniejsza recenzja nie może pominąć jednak drobnych wątpliwości o charakterze merytorycznym. Wśród poruszanych w rozprawie tematów znalazła się reforma liturgiczna Soboru Watykańskiego II. Może dziwić fakt, że jej Autor, podejmując zagadnienie

przepowiadania słowa Bożego, za najważniejsze osiągnięcia reformy uznał te, „które dotyczyły sprawowanych nabożeństw czy wystroju świątyń” (s. 25), a nie zwrócił należytej uwagi na przełom w dostrzeżeniu wyjątkowej natury głoszonej w kontekście liturgii homilii. Ten aspekt powinien zostać wyakcentowany w rozprawie, ponieważ dotyczy wprost listów pasterskich. Nadal przecież podaje się w wątpliwość odczytywanie listów biskupów w miejsce homilii, która przecież powinna być głoszona na wszystkich Mszach Świątych odprawianych z udziałem wiernych w niedziele i święta nakazane. Autor rozprawy powinien był ustosunkować się do kwestii, czy przekonanie o „uświęconej przez wieki formie posługi słowa biskupa wobec wiernych” w formie listów pasterskich nie jest sprzeczne z normą, iż homilii nie można zastępować innymi przemówieniami o charakterze religijnym, tym bardziej w formie pisanej przeznaczonej do odczytywania (zob. dyskusja na temat *Homilia jako akt liturgiczny – problem listów pasterskich* podczas konferencji naukowej pt. „Dyrektorium homiletyczne – rewolucja czy echo soboru?”, KUL, 2016). Należałoby się też pokusić o odpowiedź na pytanie, na ile listy pasterskie z lat 2000-2019 spełniają „wymogi stawiane homilii w liturgii”, by stanowić jej integralną część (por. *Wskazania Konferencji Episkopatu Polski dotyczące homilii mszalnej*, 2017). Autor rozprawy podejmuje wprowadzić ten temat przy okazji formułowania postulatów na przyszłość (s. 268-269), mógłby jednak odnieść się do niego także na wcześniejszych etapach postępowania badawczego.

Drobnym zastrzeżeniem merytorycznym pozostaje także sformułowanie przedmiotu formalnego rozprawy, określonego cezurą czasową 2000-2019. Autor stwierdza, że pierwsza data to „historyczny moment” – „początek trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa” (s. 11, 69), podczas gdy formalnie rozpoczęło się ono 1 stycznia 2001 roku. Uzasadnienie drugiej daty przez zestawienie początku trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa z datą wszczęcia przewodu doktorskiego i zatwierdzeniem tematu rozprawy przez Radę Wydziału, aktem jakkolwiek ważnym, wydaje się przesadne i niekonieczne.

4. Strona formalna pracy

Rozprawa doktorska napisana jest językiem komunikatywnym, od strony graficznej bardzo staranna. Styl opracowania jest na właściwym poziomie naukowym. Treść rozprawy jest zwarta, syntetyczne wnioski logiczne. Liczne przypisy zawierają nie tylko odnośniki, ale też umiejętnie uzupełniają podstawowy tekst rozprawy. Wysoko należy ocenić formalną stronę pracy.

Bibliografia rozprawy jest bogata. Autor odznacza się szeroką znajomością źródeł oraz literatury przedmiotu. W bibliografii błędnie jednak klasyfikuje *Katechizm Kościoła*

katolickiego oraz *Kodeks prawa kanonicznego* przypisując ich autorstwo Janowi Pawłowi II i umieszczając je wśród dokumentów papieskich, takich jak encykliki czy adhortacje. Skoro w tekście rozprawy jej Autor odnosi się do zagadnień historycznych dotyczących Konferencji Episkopatu Polski, powinien uwzględnić znaczącą monografię ks. prof. Stanisława Wilka (*Episkopat Kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, 1992). Niezrozumiałe dla recenzenta rozprawy na temat listów pasterskich biskupów jest pominięcie w bibliografii *Wskazań Konferencji Episkopatu Polski dotyczących homilii mszalnej* z 2017 r., oraz dyktorium o pasterskiej posłudze biskupów *Apostolorum successores* z 2004 r. W bibliografii mogłyby się znaleźć także odniesienia do innych ważnych artykułów z literatury przedmiotu, jak choćby J. Chmiel, *Listy katolickie jako model przepowiadania dziś*, „Ruch biblijny i liturgiczny” 1986, czy H. Sławiński, *Mankamenty w praktyce homilii w Polsce na początku XXI wieku*, „Theologos” 2017.

W tekście rozprawy zdarzają się literówki czy drobne błędy. Może dziwić stosowanie zamiennie wielkiej i małej litery przy zapisie „autorzy listów pasterskich” („Autorzy” pojawiają się na s. 82, 166, 224). Na s. 120-121 dwukrotnie powtórzony jest ten sam akapit. Wśród słów kluczy – obok dominujących terminów natury społecznej (bezrobocie, dekomunizacja, lustracja, transformacja ustrojowa czy Unia Europejska), powinny się znaleźć takie terminy jak przepowiadanie i homilia, liturgia i kerygmat. Autor słusznie stosuje się do zasady potwierdzonej przez Radę Języka Polskiego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk w zapisie „głoszenie słowa Bożego”, trudno więc zrozumieć, dlaczego w innych miejscach pisze o „posłudze Słowa” (np. s. 44). Jeden z paragrafów nosi tytuł *Walory i postulaty*, choć Autor prezentuje w nim walory, mankamenty oraz postulaty. Sugerowałbym także – choćby w przypisie do paragrafu poświęconego autorom listów pasterskich – podanie pełnego składu Konferencji Episkopatu Polski w latach 2000-2019.

5. Kwestie do dyskusji

Rozprawa doktorska ks. mgr. Mirosława Tragarza jest twórcza i oryginalna. Budzi ciekawość czytelnika, dlatego chciałbym prosić Doktoranta o ustosunkowanie się do dwóch kwestii:

1. Czy odczytywanie listów pasterskich biskupów podczas liturgii niedzielnej zamiast homilii może zostać uznane za nadużycie?
2. Jak zrównoważyć dominujący w listach biskupów paradygmat komunikacji jednokierunkowej? Czy na przestrzeni lat 2000-2019 dostrzegł Ksiądz zmianę formy przekazu na bardziej odpowiednią dla współczesnego odbiorcy?

6. Wniosek końcowy

Przedłożona rozprawa stanowi **cenny wkład w rozwój polskiej myśli teologicznej**. Z pewnością powinna doczekać się publikacji, a także zaprezentowania wniosków szerokiemu gronu autorów listów pasterskich KEP.

Stwierdzam, że recenzowana praca spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Radzie Dyscypliny Nauk Teologicznych Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie przedkładam wniosek, aby ks. mgr. lic. Mirosława Tragarza dopuścić do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, 17 października 2022 roku

ks. prof. UAM dr hab. Maciej Szczepaniak